

Жолдошов Рыскул Жолдошевич
КЫЗ АЛА КАЧУУНУН БАШАТЫ ЖАНА АНЫН СЕБЕПТЕРИ
Жолдошов Рыскул Жолдошевич
ПРОИСХОЖДЕНИЕ ПОХИЩЕНИЯ ДЕВУШКИ И ЕГО ПРИЧИНЫ
Zholdoshev Ryskul Zholdoshevich
THE ORIGIN OF THE GIRL'S ABDUCTION AND ITS CAUSES

УДК. 947:93/398.5

Аннотация. Макалада кыргыз элинин ичинде айрым мезгилдерде кезигип жүргөн кыз ала качуу көрүнүшү жөнүндө сөз болот. Азыркы мезгилде кыргыз коомчулугунда “кыз ала качуу” салты же кылмышпы деген талаш-тартыш жараткан суроолуу маселе көп жолугат. Бул суроого так жооп бериш үчүн аталган проблемага тарыхый-этнологиялык иликтөө жүргүзүү зарыл. Ошол себептен макалада “кыз ала качуу” кыргыз элинде Россия империясы басып алганга чейин кандай каралган? Орустардын үстөмдүгү бул көрүнүшкө кандай өзгөрүүлөрдү киргизди жана ал совет бийлигинин убагында кандай абалда болду деген суролорго жооп изделди. Аталган маселе кыргыз фольклорундагы жана архивдик документтердеги маалыматтар менен изилдөөгө алынды. Булактардын ичинен кыргыз санжырасындагы (кыргыздардын оозеки тарыхы) маалыматтар менен белгилүү фольклор жыйноочу Ыбырайым Абдырахмановдун эмгектери өзгөчө орундуу ээледі. Макалада кыргыздардын салттуу үйлөнүү тоюндагы кудалашуу салты кандай жолдор менен кыз ала качууга өткөндүгү, анын өнүгүү процесси көрсөтүлдү.

Негизги сөздөр. Үйлөнүү той, никелешүү, кудалашуу, кыз ала качуу, калың берүү, салт, адат, үй-бүлө куруу, кыз-жигит, бешик куда, бел куда, кун.

Аннотация. В статье речь пойдет о умыкании невесты, с которой в некоторых случаях и до сих пор сталкиваются кыргызы. В настоящее время в кыргызском обществе часто встречается вопрос о том, является ли “похищение девушки” традицией или преступлением. Чтобы четко ответить на этот вопрос, необходимо провести историко-этнологическое исследование данной проблемы. Поэтому в статье рассматривается вопрос о том, как “похищение девушки” происходило в кыргызском народе до завоевания Российской империей? Были проведены попытки найти ответы на вопросы о том, какие изменения внесло русское господство в это явление и в каком состоянии оно находилось во время советской власти. При исследовании данного вопроса в основном использовались данные кыргызского фольклора и архивных документов. Среди источников особое место занимают труды известного собирателя фольклора Ибраима Абдырахманова и материалы кыргызской санжыры (устной генеалогической истории кыргызов). В статье показано, каким образом кыргызская традиция обручения и традиционная свадьба переросла в похищение девушки, процесс ее развития.

Ключевые слова. Похищение невесты, брак умыканием, свадьба, помолвка, традиция, обычай, брак, молодожены, невеста, жених, искупление.

Annotation. The article will focus on stealing the bride, which in some cases Kyrgyz still face. Currently, there is a common question in Kyrgyz society about whether “kidnapping a girl” is a tradition or a crime. To answer this question clearly, it is necessary to conduct a historical and ethnological study of this problem. Therefore, the article examines the question of how the “abduction of a girl” took place in the Kyrgyz people before the conquest by the Russian Empire? Attempts were made to find answers to questions about what changes Russian domination had made to this phenomenon and what state it was in during the Soviet era. In the study of this issue, data from Kyrgyz folklore and archival documents were mainly used. Among the sources, a special place is occupied by the works of the famous collector of folklore Ibrahim Abdurakhmanov and the materials of the Kyrgyz sanjyra (oral genealogical history of the Kyrgyz). The article shows how the Kyrgyz tradition of betrothal and traditional wedding turned into the abduction of a girl, the process of her development.

Key words. Bride kidnapping, abduction marriage, wedding, engagement, tradition, custom, marriage, newlyweds, bride, groom, redemption.

Дүйнө калктарындагыдай эле, кыргыз элинин үй-бүлөө куруу салты байыркы доорлордон бери эле жашап келет. Үй-бүлөө куруу же “үйлөнүү” салты адам коомундагы эн

байыркы салттардан болуп эсептелинет. Себеби адам баласынын жашоосунун негизги вазипасынын бири “жашоону улантуу” болгондуктан, бул салт адам баласы жаралгандан бери карай келе жатат десек жаңылбайбыз.

Кыргыз үй-бүлөсү, жалпы эле башка үй-бүлөлөр сыяктуу, жаралгандан тартып узак мезгилдерге чейин түрлөнүп өзгөрүп келген. Ал коомдук мамилелердеги кайра түзүлүүлөргө байланыштуу кайра өзгөрүүлөргө дуушар болгон. Кыргыз үй-бүлөлөрүнүн башаты эң байыркы доорго, алгачкы жамааттык түзүлүштүн стадиясындагы этникалык жалпылыктарга такалат, ал уруулардын калыптанышынын негизинде кыргыз эли түзүлгөн [2.149].

Кыргыздардын салттуу үй-бүлөө куруу маданияты тээ байыркы орто кылымдарда эле калыптанган. Бирок ислам динин таралышынан улам, өзгөчө XIX кылымдын ортосунан баштап орус империясынын Кыргызстанды басып алуусунан кийинки, чыгыш европалык маданияттын таасиринин негизинде трансформацияланып, өзгөрүүлөргө учураган. Ошондой болсо дагы азыркы мезгилге чейин жеткен үйлөнүү салтынын ичинен, XIX кылымдын аягы, XX кылымдын башына чейинки каада-салттар, салттуу көрүнүш болуп эсептелинет.

Азыркы учурда кыргыз коомунда жаштардын үй-бүлө куруу процессиндеги “кыз ала качуу” түшүнүгү боюнча көптөгөгөн талаш-тартыштар өкүм сүрүп келет. Алардын бир жааты кыз ала качууну элдик салт деп эсептешсе, алардын оппоненттери муну коомдогу жат көрүнүш катары баалап, ал эч качан элдик салт болбогон деп талашышат. Ошондон улам бул чакан баяндамабызда “кыз ала качуунун” башаты жана анын себептерине токтолууга аракет кылмакчыбыз.

Кыз ала качуу көрүнүшүнөн мурун, кыргыздардын үйлөнүү салты кандай болгон, деги көчмөн бабаларыбыз кантип түтүн булатышкан деген маселеге кайрылсак туура болчудай. Кыргыз элинин үйлөнүү салты боюнча өтө бай фольклордук маалыматтар, Россия империясынын администрациялык бийлигинин архивдик материалдары жана изилдөөчүлөрдүн көптөгөн эмгектери бар.

Патриархалдык мамилелер менен чырмалышкан кыргыздардын салтында калың берүү никелешүүнүн башкы шарттарынын бири болгон. Кыргыздардын калыңы негизинен малдан турган. Байларда ал көп учурда тогуздап эсептелген. Калыңдын өлчөмү көпчүлүк учурларда күйөө менен колуктунун ата-энелеринин социалдык жана мүлктүк абалына жараша болгон. Манаптарда жана чоң байларда ал өтө зор өлчөмдөргө жетип, калктын жакыр бөлүгүнүн ичинде кээде бар болгону бир канча баш малга чейин төмөндөгөн. Калың же сеп берүүдө күйөөнүн жана колуктунун урукташ тууган-туушкандары бүт катышкан. Адатта күйөө баланын туугандары калың төлөөдө ага материалдык жардам берүүнү талкуулоо үчүн бир канча жолу бирге чогулушкан. Колуктуга берген септин өлчөмү да абдан өзгөрүп турган. Ал төлөнгөн калыңга түздөн-түз байланыштуу болбосо да, бирок кандайдыр-бир өлчөмдө сеп менен калыңдын ортосундагы теңдештик сакталган. Бай ата-энелер мурда өзүнүн кызын кийим-кече жана үй эмеректери менен гана камсыз кылбастан, сеп катары боз үй, ат берип, колукту ал атка минип өзүнүн күйөөсүнүн үйүнө жөнөп кеткен. Кембагалдарда болсо, Гродеков белгилегендей, «алачык да, унаа мал да беришкен эмес, жаңы үйлөнгөндөр жөө-жалаңдап жөнөшкөн» [3.84].

Никелешүүнүн өткөн убактагы эң көп жайылган түрлөрү али төрөлө элек балдарга ата-энелеринин куда түшүшү - бир-бирине карата бел куда болушу, ошондой эле көп учурда ал түгүл бешиктеги наристе балдарын ата-энелердин кудалашы, мындай учурларда бешик куда мамилелери келип чыккан. Бул эки форма тең кандайдыр-бир даражада «калыңдык» никенин басымдуулук кылышы менен байланыштуу болгон. Эки учурда тең калың төлөнгөн, ал эми аны төлөө көп жылдар бою, колуктунун күйөөсүнүн үйүнө кирген учуруна чейин созулган [2.156-157].

Адат боюнча кыргыздар уулу же кызы бой жеткенде кудалашкан. Мындай учурларда көбүн эсе уландын ата-энеси уулун бой жеткен кыздары бар айылдарга барып, кыз тандоосун талап кылышкан. Муну “кыз жактыруу” деп атап коюшат. Күйөө болчу бала жактырган кызын айтып келгенде, кыздын ата-энесине жуучу жиберилген. Кызга куда болууга арачы түшкөн адамды “жуучу” дешкен. Кыргызда: Элчиликке өлүм жок,

Жуучулукка кордук жок,— деген ылакап сөзү бар [1.140]. Кудалашууда социалдык абалына карата мамиле түзүшкөн. Үйлөнүү маселесинде негизги чечимди уулдун болсун же кыздын болсун атасы кабыл алган.

Жуучу барып, эки жактын туугандары жолугушуп кудалашканда алгач ирет калың жана ага жараша сеп берүү маселери чечилгенден кийин, кызга сөйкө салуу каадасы өткөрүлгөн. Бул салт кыздын башы бош эмес, кудалаган жери бар деген маанини билдирген. Сөйкө салуу каадасынан кийин күйөө тарап калың малын бере баштаган. Качан калың толук төлөнүп бүткөндөн кийин гана үйлөнүү тоюу өткөрүлгөн. Албетте, сөйкө салуу каадасы менен үйлөнүү тоюна чейинки мезгилде бир катар каада-салттар, ырым-жырымдар аткарылган.

Үйлөнүү той кыздын ата-энесинин үйүнөн башталган. Калыңды толук төлөп бүткөндөн кийин күйөөнүн ата-энеси баш болгон тууган-туушкандары бүт бойдон кызды алып кетүү үчүн кудасынын үйүнө түшкөн. Кыздын ата-энеси үйлөнүп жаткандарга арнап, түндүк көтөрүп жаңы үй тигишкен. Кыз узатуу тою бир нече күнгө созулуп, көптөгөн ырым-жырымдар жасалган. Кызды “эртең аткарат” деген күнү, жаштарга нике кыйылып, күйөө менен кызды бирге жаткырышкан. Көшөгөнүн тышында күйөө жана кыз тараптан өкүл болуп бир канча зайыптар отурушкан. Алар күйөө-колукту кошулган шейшепти чырак жарык кылып карап көрүшкөн. Иш ак болсо кайын энелерге сүйүнчү айтылган. Иш ордунда болбосо, күйөө кетем деп, ортого кишилер түшүп тартуу тартып жарашкан [1.146-147]. Айрым учурларда кызды албай үйүнө калтырып, үйлөнүү тою токтотулган. Мындай болгондо кыздын ата-энеси айыптуу болуп, кудалардын калыңын кайтарып берүүгө милдеттүү болушкан [9. 12].

Кызды туугандары шаан-шөкөт менен узатышкан. Аялдар кыз узатуу кошокторун кошуп коштошкон. Кыз атасынын үйүнөн каалаган атын минип узаган. Кудалар келинди алып бир аз жерге жеткенде аны аттан түшүрүп, бетин жуудуруп, кыздын башына шөкүлө кийгизип, кайра жолун улантышкан [1. 147]. Күйөөнүн атасы айылына келгенде жаш үй-бүлөгө арналып жаңы өргөө көтөрүлгөн жана малдар союлуп, той башталган. Келинди кайын атасынын үйүнөн баштап бардык туугандары отко киргизүү салтын жасашкан. Эл тойго келин көрүүгө келишкен жана бир катар ырым-жырымдарды жасашкан. Келинди кайын атасынын үйүнө отко киргизип жатканда, күйөөгө да, кызга да өкүл ата дайындалган. Күйөөгө кыз атасы тарабынан, келинге уул атасы жагынан өкүл ата дайындалган [1. 149].

Кыргыздардын салттуу үйлөнүү шааниси кыскача ушундай шарттарда аткарылып келген. Ал эми кудалашпай “кыз ала качуу” кантип, кандайча пайда болгон, анын келип чыгыш себептерин карап көрөлү.

Кыргыз элинин үйлөнүү салты кудалашуу жолу менен жүргүзүлгөндүгүнө жогоруда кыскача токтолдук. Кудалашууда албетте, үй-бүлө курууну максат кылган жаштардын каалоолоруна карата иш жүргүзүлгөн. Бирок патриархалдык кыргыз коомунда эркектин каалоосу биринчи орунга коюлуп, кыздын оюуна анча маани берилген эмес. Үйлөнүүдөгү эң башкы чечимди ата-эне, тактап айтканда үй-бүлө башчысы – ата кабыл алган. Аталар тарабынан жаштар бирин-бири билбеген мезгилде эле “бел куда” же “бешик куда” болушуп, келечек үй-бүлө куруу маселеси алдын-ала эле чечилип калган. Мындан тышкары калың алуу же социалдык түрдүү жагдайларга карата, жаштардын ой-пикири эске алынбаган учурлар дагы болуп келген. Ушундай себептерден улам айрым учурларда үйлөнө турган жаштар кудалашкан ата-энелерине түрдүү каршылыктарды көргөзүшкөн. Көпчүлүк мезгилде колукту ала турган күйөөсүнө ичи чыкпай калганда, мүмкүнчүлүгүнө жараша башка көңүлүнө толгон эркек менен убадалашып качууга аракет кылган.

Мына ушундай турмуштагы түрдүү кырдаалдарга жараша, сөйкө салып, кудалашып койгон кызды ала качуу болсо, аларга каршы жигиттин дагы, кыздын дагы тууган, уругу бүт көтөрүлүп чыгып, чабыш башталган. Мисалы алгачкы кыргыз фольклор жыйноочуларынын бири Ыбрайым Абдрахманов: “XIX кылымдын 60-70-жылдарына чейин күйөө кызды ала качуу деген бир да болбогон. Эгер кокусунан бир ала качуу боло калса, эки айыл же эл (уруу-уруктар Р.Ж.) жасоо (аскер Р.Ж.) курашып, жылкы алышып, эр өлүшүп чоң калаба (согуш Р.Ж.) чыккан”, - деп эскерет [1.140]. Бул фактылар көргөзүп тургандай, “кыз ала качуу” кыргыз элинин кудалашуу салтына каршы турган, салтты бузган коомдук көрүнүш катары кабыл алынган.

Кудалашуу салтына каршы чыгып, кызды ала качуу кыргыз элинде катуу жазаланган. Кыз ала качкан адам колго түшүп калса, анда салт боюнча күйөө дагы, кыз дагы өлтүрүлгөн. Буга мисал кыргыз фольклорунда арбын кездешет. Алсак, кыргыз элинин баа жеткис рухуный мурасы болгон “Манас” үч илтигинде да бул көрүнүш тууралуу эпизоддор бар. Кыргыздын башкаруучусу Манас баатыр Оогондук Акун хан менен балдары төрөлө элек мезгилде эле “бел куда” болушат. Тактап айтканда Манас баатырдын уулу Семетей Акун хандын кызы Айчүрөк

менен “бел куда” болуу жолу менен кудалаштырылган. Алар бой жеткенде Манас баатырдын аталаш тууганы болгон Шыгайдын уулу Чыңкожонун тукуруусу менен Эр Багыштын уулу Толтой Акун хандын шаары Үргөнчкө кол салат. Ал Семетейге кудалашып койгонуна карабастан, Айчүрөктү алам деген талап коёт. Кудалашкан колуктусун бошотуп алуу үчүн Семетей Толтой менен согушат. Согуштун акыры кудалашкан кызды алабыз деп келген Толтой менен Чыңкожонун өлүмү менен аяктайт.

Ал эми дагы бир кыргыздын элдик чыгармасы болгон “Олжобай менен Кишимжан” эпосунда кыз ала качуу окуясы терең берилет. Чыгармадагы окуя, сюжет Олжобай менен Кишимжандын сүйүүсүнүн тегерегине топтолгон. Эки жаш бири-бирине кошулууга жан-дили, бардык күчү менен аракеттенет. Алар элдик кудалашуу салтына каршы чыгышып, өз сүйүүсүнө жетиш үчүн өлүмдөн дагы жалтанышпайт. Эпостун аягы сүйүшкөн эки жаш Олжобай менен Кишимжандын кайгылуу өлүмү менен бүтөт. Мында эки инсандын ортосундагы жалындаган сүйүү канчалык чоң болбосун, элдик кудалашуу салтынын курмандыгы болгондугу көргөзүлгөн.

Ушундай эле “Кыз-күйөө” жөнүндөгү кыргыз легендасы айтылып калган. Качандыр бир мезгилде Ысык-Көл тарапта жашаган элдин ичинен эки жаш бири-бирине абдан ашык болуп калышат. Алардын сүйүүсүнө карабастан кыздын кудалашкан жери болгон. Акыры алар өз сүйүүлөрүнө жетиш үчүн элден качып чыгышат. Башкача айтканда жигит кызды алып качат. Качкындар Чүй өрөөнүн карай бет алышат. Алардын качып кеткендигин туйуп калган кудалаган күйөө тараптын жана кыз тараптын дагы туугандары алардын артынан куугунга түшөт. Куугунчулар жигит менен кызга Боом капчыгайына келгенде жете келишип, аларды колго түшүрүшөт. Кудалашуу салтын бузгандыгы үчүн экөөнө тең өлүм жазасы чыгарылат. Жигитти бир коктунун, кызды экинчи коктунун башына алпарып мууздашат. Аларды муздаганда чыккандагы кан тийген жерден булак чыгып, эки коктудан агып чыккан суу капчыгайга кире берген жерден кошулат. Муну көргөн эл жигит менен кыз акыретте кошулду дешип, булак аккан жерди “Кыз-күйөө” деп атап калышкан.

Элдик улмыштарда кудалашуу каада-салтын бузгандарды өлтүрүп жазалагандыгы тууралуу көп эле маалыматтар берилет. Кудалашуудан чыккан пикир келишбестиктердин айынан, кыз ала качуу болгондугу тууралуу белгилүү кыргыз акыны Аалы Токомбаев өзүнүн “Күүнүн сыры” чыгармасында эң сонун көркөмдөө менен ачып берген. Эгерде кызды ала качкан жигит аман-эсен кутулуп кетсе, алыскы бөтөн элге барып кошулуп, ал жерде түбөлүккө калган. Туугандарынан бөлүнүп башка урууга барып кошулган киши, ал жерде эң төмөнкү социалдык орунду ээлеген. Башкача айтканда ал өзүнүн уруусунун атын атабастан, барган уруунун атагын алган. Ошондой эле ал бийлик институттарына киргизилген эмес. Андай адамдарды тентип келген тексиз, кул деп кемсинтип айтып турушкан.

Кыз ала качууда кызды алып качкан тарап тектүү жер болуп, колунда бийлиги, байлыгы жана эли көп болсо, анда кызды алдырып ийген тарап (кудалашкан күйөө менен кыздын тууган-туушкандары) менен кыз ала качкан тараптын ортосунда кандуу согуш болуп, кишилер өлгөн. Мындай кагылышууларды токтотуу үчүн ортодо сүйлөшүүлөр жүргөн.

XIX кылымдын ортосунда, тактап айтканда 1842-жылы өз алдынча кыргыз мамлекетин түптөп баштаган Ормон хан бийликке келгенде, кыргыз урууларынын мындай чыр-чатактарын жөнгө салуу үчүн мыйзамдарды кабыл алган. Ормон хандын алгачкы “жардыктарынын” (указдарынын) ичинде кудалашкан кызды ала качкандарды тыюу жана андай окуя болсо ала качкан адамды өлтүрбөстөн, анын ордуна айыпка тартуу маселеси каралган. Ормон хандын мындай мыйзамдары эл ичинде “Ормон окуу” деген ат менен айтылып калган. Мында адамды өлтүрүүгө, кайыны бар кызды ала качууга, уурулук кылууга ж.б.у.с. тыюу салган чараларды караган. Мисалы, адам өлтүргөнгө 300 жылкы кун төлөнгөн, кайыны бар кызды ала качса 40 жылкы, ууру кылса 9 жылкы айып тарткан [7: 58]. Мына ушундай чаралардан кийин эл ичинде кайындугу кызды ала кача турган болсо бийге салынып, ала качкан тарап үч (3) тогуз (9) айыпка жыгылган. Алып кеткен тарап кызды кайтарып берген [9.12].

Ала качып кеткен кызды айыпка жыгылгандан кийин кайтарып бергендик тууралуу атактуу Балыкооз манасчы Байтик баатыр жөнүндөгү маалыматында жакшы көрсөткөн. Балыкооз: “Байтик деген чыгыштыр деп даңкы таш жарат. Сарттын улугуна карабайт экен, өз билгенин кылып жатыр деген элдин сөзү Коконго да угулуптур. Байтик Чымкенттин улугунун келини экен (кайындап койгон Р.Ж.), Чаткалда кытай уруусунун кызы экен, Аккыз деген кызды айлына келип, Байтик тартып алып кетиптир. Ал Аккызды агасы Бүтөштүн баласы Байсабага

алып бериптир деген кеп тарады. Муну Ташкенден Бучукбек кушбеги келет экен, Байтикти өлтүрөт экен экен деп, ушинтип дүңкүлдөгөн сөз эл ортосунда болуп жатты”,- деп баяндайт. Андан ары ал Бучукбек кушбеги Байтикти чакырып жыйын кылып, анын маселесин карагандыгын айтат. “Бир убакта Байтик да чыкты үйдөн, Бучукбек да чыкты. Өлтүрөт деп турган эл. Бучукбекке адам өлтүрүш боктон оңой экенин мурун көрүп калган эл эмеспи. Бучукбектин кантер экен деп турган. Бучукбек арыздануучуларды атап, Байтикте акың барың өзү менен сүйлөшүп, атың барың тай ал, тайың барың кой ал деди. Байтик баягы элдин акысын улук айткандай кылып, бүтүрүп бере-бере үч күндө тындырды. Аккызды кайтарып берди Байтик” [11.205-206]. Бул жерде кайындап койгон кызды Байтик ала качып алып, иниси Байсабага алып бергендигине карабастан, аны кайтарып бергендиги абдан даана айтылган.

Мына ушул сыяктуу маалыматтар кыргыз элинин ичине “кыз ала качуу” салт эмес экендигин күбөлөйт. Ал кудалашуу салтына каршы чыккан айрым бир көрүнүштөрдөн пайда болуп, бирок эл тарабынан колдоого алынган эмес. Бирок бул көрүнүш кантип элге тарай баштаган? Бул суроого ошол эле XIX кылымдын экинчи жарымында жана XX кылымдын биринчи жарымында жашап өткөн алгачкы кыргыз интеллигенциясынын өкүлү Ыбрайым Абдрахманов минтип жооп берет: “XIX кылымдын 60-70-жылдарына чейин күйөө кызды ала качуу деген бир да болбогон. Эгер кокусунан бир ала качуу боло калса, эки айыл же эл жасоо курашып, жылкы алышып, эр өлүшүп чоң калаба чыккан. Кыргыз эли Россия падышалыгына карап баш ийгенден баштап, кыз ала качуу, ал турсун кызды үйүнөн тартып кетүү, кайындуну кыздарды да башка кишилер ала качуулар көбөйгөн” [1: 140]. Мында белгиленгендей Россия империясынын кыргыздарды басып алууларынан кийин, алардын администрациялык башкарууларынын таасири менен элдик каада-салтарга да өзгөрүүлөр кирип баштагандыгын көрөбүз.

Чыгыш европалык маданиятты алып жүрүүчү орустардын үстөмдүгү, көчмөн кыргыз коомунун көп жактарына таасир берип, өзгөрүүлөргө алып келгендиги белгилүү. Алардын арасында патриархалдык мамилелерге негизделген кыргыздардын кудалашуу салты дагы бузулууларга туш боло баштаган. Башкача айтканда кайындап койгон кызды кимдир бирөө ала качып кетсе, эми мурдагыдай элдик адат менен гана соттобостон, араздашкандар орус бийлигине кайрылышкан. Анын жыйынтыгында эски салттуулук эске алынбастан, орус администрациялык мыйзамдар аткарыла баштаган. Бул болсо кыргыздардын салттарына өзгөрүүлөрдү киргизген. Ошентип кайыны бар кызды ала качуу акырындап көбөйө баштайт.

Кыз ала качуунун күч алышы албетте Совет бийлигинин мезгилине туура келет. Советтик идеология боюнча СССРде жашаган бардык калктарды орусташтыруу аракети жасалган. Коммунисттик идеяга жамынган совет бийлиги, СССРдеги түрдүү улуттар акырындык менен жоюлуп “совет элин” түзөт деген саясат жүргүзгөн. “Совет элинин” өзөгөгүн албетте орус эли, орус маданияты жана орус тили түзмөк. Орустардан башка элдердин каада-салты, үрп-адаты, маданияты жана тили эски замандын калдыгы катары эсептелиген. Анын ичине кыргыздардын маданияты дагы эски гана маданият болбостон, бай-манаптык феодалдык калдык болуп калган. Ошондуктан кыргыздардын үйлөнүү салтындагы кудалашуу салты айрыкча жерилип, калың алууну кызды сатып жатканага теңтештирилген. Мындай салтты колдонгон адамдар, айрыкча советтик чиновниктерге катуу кысым көрсөтүлгөн.

Балдарын үйлөндүргөн кыргыз чиновниктери, элдик салтты колдонсо, алар эски феодалдык заманды көксөгөн, совет бийлигине каршы чыккан адам катары эсептелинген. Андай адамдар кызматтан алынган же төмөндөтүлгөн. Кызматтык карьерасын сактап калуу үчүн кыргыз улутундагы мамлекеттик чиновниктер кыргыздын салты боюнча балдарын үйлөнтүүдөн кача баштаган. Кыргыздын үйлөнүү салтын феодалдык эски калдык катары пропагандалоо бардык мезгилдик басылмаларда, теле-радио берүүлөрдө жана ошондой эле окуу жайларында кеңири масштабда жүргүзүлгөн. Мына ушундай иш чаралардын натыйжасында өзүн маданияттуу санаган инсандар жана интеллигенциянын өкүлдөрү эски салттан качып, заманбап жаңы салтты колдоого алаышкан. Жаңыча той өткөрүү “комсомолдук той” (“комсомольская свадьба”) деп аталган. Бул той, 1960-жылдардан тартып жайылып, маңызы боюнча орустун үйлөнүү тоюуна (русская свадьба) негизделген.

Кыргыз коомунун жогорку катмары салттуу үйлөнүү тойдон акырындык менен баш тарта баштагандыгы, жалпы коомго таасирин тийгизген. Кудалашуу кескин кыскарганы менен калың берүү тымызын жүрөн. Бул процесс өзгөчө Кыргызстандын түндүк аймагында жашаган калктын ичине тездик менен тарай баштаган. Бийликтен корккон чиновниктердин арасында

балдары үйлөнгөндө, биз кудалашкан жокпуз, келинди же кызды ала качып алды деген шылтоо модага айланат. XX кылымдын 70-80-жылдарынан тарта “кыз ала качуу” салт катары карала баштаган. Ушундай себептерден улам кыргыз элинин үйлөнүү салты трансформацияланып, өзгөрүүлөргө учураган. Албетте кудалашуу салты толук жок болгон эмес. Элдин калың катмарында, алыскы региондордо кудалашуу, калың бычышуу менен кайындап үйлөнтүү салты аткарыла берген.

Кыргыз элинин коомундагы кыз ала качуунун пайда болушуна жана анын күч алышына бир катар факторлор себеп болгон:

1. Турмуштук шарттар жана социалдык карама-каршылыктар.
2. Орус империясынын Кыргызстанды басып алуусу менен кошо алардын европалык маданияты, каада, салтарынын таасиринде жергиликтүү элдин маданияты, анын ичинде үйлөнүү салтында дагы өзгөрүүлөр.
3. Үйлөнүү салтындагы “кыз ала качуунун” күч алышына советтик саясаттын ролу.

Кыргыздардын ата-бабаларынын көчмөн коомунда “кыз ала качуу” коомдогу жат көрүнүш катары бааланып, ал ууру кылган кылмыш катары эсептелинген жана жазаланган.

КОЛДОНУЛГАН АДАБИЯТТАР:

1. 1.Абдрахманов Ы. Тарыхый-этнографиялык мурас (Кол жазмалар). – Б., 2021. – 232 б.
2. 2.Абрамзон С. М. Кыргыздар жана алардын этногенетикалык жана тарыхый-маданий байланыштары//Кыргыз жана Кыргызстан тарыхы боюнча тандалма эмгектер. – Б., 1999. – 896 б. – Б:7-275.
3. 3.Гродеков Н. Киргизы и каракиргизы Сыр-Дарьинской области. Т. I. Юридический быт. Ташкент, 1889.
4. 4.Дыренкова Н. П. Брак, термины родства и психические запреты у киргизов. (По материалу, собранному летом 1926 г. в Нарынском районе Семиреченской обл.). Сб. этногр. материалов, № 2, Л, 1927.
5. 5.Джумагулов А. Семья и брак у киргизов Чуйской долины. Ф., 1960. – 96 с.
6. 6.Жамгырчиева Г.Т. Баатырдык үйлөнүү – “Манас” эпосундагы архаикалык мотив катарында//Кыргызско-узбекский университет “Наука, Образование, Техника” /Материалы республиканской научно-практической конференции «Государственный язык – основа нации» 6 июня 2014 года : Международный научный журнал, Выходит четыре раза в год № 3 (49), 2014 (Спец.в.). – Ош-2014. – Б: 120-124.
7. 7.Жолдошов Р. Ормон хан баяны//Кыргызстандын тарыхы боюнча методикалык көрсөтмөлөр жана программалык окуу куралы. (Методикалык окуу курал).– Б., 1994. – Б: 51-82.
8. 8.Загряжский Г. С. Кара-киргизы (этнографический очерк)//Туркестанские ведомости, 1874, №44.
9. 9.Солтоноев Б. Кыргыз тарыхы. – Б., 2003. – 448 б.
10. 10.Ташалиева М. М. Памир өрөөнүндөгү кыргыздардын үйлөнүү тою салты (XIXк. аягы - XXк. башы). 07.00.07. Этнография, этнология жана антропология Тарых илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертация. Илимий жетекчи: т.и.д., профессор Асанканов А.А.– Б., 2021.
11. 11.Тургумбек Алымбек уулу. Балыктын өмүр баяны тууралуу атамдын аңгемеси (Кол жазма), КР УИА, КЖФ № 364 (1165) Кыргыз урууларынын чыгышы жөнүндө (Балыктын санжырасы).
12. 12.Шенгүн Асил Музаффер. Кыргыз жана түрк адабияттарындагы каада-салт ырларынын көркөм-эстетикалык функциясы 10. 01. 01 - кыргыз адабияты 10.01.09 – фольклористика.- Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациянын Авторефераты. – Б., 2016.